

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA
BARAZA LA MITIHANI LA TANZANIA
MTIHANI WA KUHITIMU KIDATO CHA NNE

021

KISWAHILI

(Kwa Watahiniwa Walioko na wasiokuwa Shuleni)

Muda : Saa 3

MAJIBU

Mwaka : 1995

Maelekezo

1. Jibu maswali MANANE (8) tu. Maswali MANNE (4) kutoka sehemu A na maswali yote ya sehemu B.
2. Zingatia maagizo ya kila swali.

maktaba.tetea.org

1. “Mabadiliko katika Fasihi Simulizi ni ya lazima na yanatokea kulingana na mabadiliko katika jamii.”
Jadili tamko hili kwa hoja na mifano madhubuti.

Fasihi simulizi hubadilika kutokana na mabadiliko ya kijamii, kisiasa na kiuchumi. Jamii inapobadilika, hata kazi za fasihi hubadilika ili kuendana na mazingira mapya. Mfano, zamani fasihi simulizi ilihusu sana maisha ya kifamilia na kilimo, lakini sasa imejikita pia katika changamoto za teknolojia na siasa.

Pili, mabadiliko hutokea kutokana na maendeleo ya elimu. Wakati zamani fasihi simulizi ilitegemea zaidi simulizi za mdomo, sasa imeandikwa vitabuni na kutumika shuleni kama nyenzo ya kielimu.

Tatu, dini na tamaduni mpya zimeathiri fasihi simulizi. Hadithi za kale zimeongezewa mafunzo ya kidini na imani mpya ili kuendana na maisha ya sasa.

Nne, maendeleo ya teknolojia yamechangia mabadiliko. Fasihi simulizi sasa hurekodiwa kwa sauti, video na kuenezwa kwa mitandao ya kijamii badala ya kuegemea kwenye mikusanyiko ya kijadi pekee.

Kwa hiyo, fasihi simulizi si jambo lisilobadilika bali huendelea kukua sambamba na jamii.

2. “Ingawa methali zina busara ndani yake, lakini kuna wakati zinapotumiwa huleta hasara.” Thibitisha hasara ipatikanayo kutokana na methali zifuatazo:

(a) “La kuvunda halina ubani.” Methali hii huweza kuua matumaini ya watu, kwani huonesha kwamba jambo lililoharibika haliwezi kurekebisha, wakati mwingine mtu bado angeweza kuokolewa.

(b) “Yote yang’aa yo si dhahabu.” Methali hii ikitumiwa vibaya huweza kupelekea dharau kwa mambo fulani mazuri, na hivyo mtu kupoteza fursa muhimu.

(c) “Kikulacho ki nguoni mwako.” Methali hii inaweza kuharibu mshikamano wa kijamii kwani humfanya mtu kuamini kila anayemzunguka ni adui.

(d) “Mvumulivu hula mbivu.” Methali hii mara nyingine husababisha uvivu na kutofanya juhudi kwa wakati, mtu akiamini matunda yatakuja tu.

3. “Katika kazi nyingi za fasihi, mwandishi aliyeshikamana na jamii yake ni mtu anayetegemewa sana kwa mawaidha, mashauri na maelekezo.” Chagua waandishi wawili kati ya F. Semghanga, S. Kandoro na T.A. Mvungi na jadili washairi hao walivyofikia upeo huo.

Katika *Teuzi za Nafsi* ya F. Semghanga, mshairi alishikamana na jamii kwa kuandika mashairi yaliyoibua matatizo ya kijamii kama rushwa, umaskini na ukosefu wa uadilifu. Aliwapa watu mafunzo na njia za kuyatatua matatizo hayo.

Katika *Mashairi ya Chekacheka* ya T.A. Mvungi, mshairi alihusiana na jamii kwa kueleza changamoto za kila siku, akitumia lugha nyepesi na picha rahisi kueleweka. Ushairi wake ulitoa mafunzo na maonyo yaliyojikita kwenye maisha ya watu wa kawaida.

4. “Fani ni muhimu sana katika kuifanya kazi ya fasihi ikubalike kuwa kazi ya sanaa.” Chagua vitabu viwili kati ya *Teuzi za Nafsi*, *Mashairi ya Saadani* na *Mashairi ya Chekacheka* na ujadili vipengele muhimu vya kisanaa vinavyojenga kazi hizo.

Katika *Mashairi ya Saadani* ya S. Kandoro, fani ilionekana kwa matumizi ya vina na mizani ya kishairi ambayo ilifanya mashairi kuwa ya kuvutia na yenye mpangilio. Pia, matumizi ya tamathali za semi kama tashbihi na methali yaliongeza mvuto wa kisanaa.

Katika *Mashairi ya Chekacheka* ya T.A. Mvungi, fani ilijidhihirisha kwa matumizi ya lugha ya picha na taswira za kijamii ambazo zilifanya mashairi kueleweka kwa urahisi. Aidha, alitumia mbinu ya takriri ili kusisitiza ujumbe wake.

5. “Shida, Kuli na Kusadikika ni vitabu vinavyotetea haki na maendeleo ya binadamu.” Chagua vitabu viwili kati ya hivyo na ujadili kauli hii.

Katika *Shida* ya N. Balisidya, riwaya ilitetea haki za binadamu kwa kuibua changamoto za kifamilia na kijamii. Ilionyesha namna mshikamano wa kijamii unavyoweza kusaidia kupunguza matatizo ya maisha.

Katika *Kusadikika* ya S. Robert, riwaya ilitetea haki kwa kupinga dhuluma za watawala. Mhusika mkuu alipigania uadilifu na haki za wananchi waliokuwa wakiishi chini ya uonevu.

6. Jadili jinsi gani majina ya vitabu viwili kati ya *Kusadikika*, *Kuli* na *Shida* yanavyosadifu maudhui ya riwaya hizo.

Jina *Kusadikika* linasadifu maudhui kwa kuwa linamaanisha jambo linaloweza kuaminiwa. Riwaya hii ilibeba matumaini ya uhalisia na haki dhidi ya dhuluma.

Jina *Shida* linaonesha moja kwa moja matatizo ya kijamii na kifamilia ambayo wahusika walikumbana nayo katika maisha ya kila siku.

7. “Ukosefu wa elimu ni kikwazo kikubwa katika maendeleo ya jamii.” Jadili ukweli huu kwa kutumia tamthiliya mbili kati ya *Harakati za Ukombozi*, *Hawala ya Fedha* na *Ngoswe – Penzi Kitovu cha Uzembe*.

Katika *Harakati za Ukombozi* ya P. Muhando, ukosefu wa elimu ulionekana kuathiri harakati za kisiasa. Wahusika walihitaji elimu ili kupinga ukoloni na kuendeleza mshikamano wa kitaifa.

Katika *Ngoswe – Penzi Kitovu cha Uzembe* ya E. Semzaba, ukosefu wa elimu ulionekana katika wahusika waliokuwa wazembe na waliojikita kwenye tamaa. Kukosa elimu kuliwafanya kutokuwa na dira ya maisha.

8. Jadili matumizi ya lugha katika kufikisha ujumbe wa tamthiliya mbili kati ya *Harakati za Ukombozi*, *Hawala ya Fedha* na *Ngoswe – Penzi Kitovu cha Uzembe*.

Katika *Harakati za Ukombozi*, lugha ya kishairi na misemo ya mapambano ilitumika kuamsha ari ya uzalendo na mshikamano wa kitaifa.

Katika *Hawala ya Fedha* ya A. Lihamba, lugha ya kifumbo na methali ilitumika kufikisha ujumbe wa kupinga ufisadi na rushwa. Wahusika waliongea lugha yenye maana fiche ili kueleza changamoto za jamii.

9. Ufahamu

(a) Kimwaga ana maana gani asemapo, “...Watu wengine wana raha sana – mchana wanayachapa.”?

Maneno haya yana maana kwamba watu wengine wanapoteza muda wao mchana kuchanganyika kwenye mambo ya ulevi na starehe zisizo na maana. Kimwaga alimaanisha kwamba badala ya kushughulika na mambo ya maendeleo, baadhi ya watu hujishughulisha na anasa ambazo huishia kuharibu maisha yao.

(b) Virusi vya UKIMWI vinafanya nini vikilingia mwilini?

Virusi vya UKIMWI vinashambulia kinga ya mwili, hususan chembe nyeupe za damu. Vikilingia mwilini, hupunguza uwezo wa mwili kujilinda dhidi ya magonjwa mengine. Hali hii humfanya mgonjwa kudhoofika haraka na kushindwa kupambana na maradhi madogo madogo.

(c) Katika mwili wa mwanadamu ni vitu gani vinaweza kuchukua virusi vya UKIMWI?

Virusi vya UKIMWI vinaweza kuchukuliwa na vitu vyenye majimaji ya mwili. Mfano, damu, shahawa, majimaji ya ukeni, maziwa ya mama anayenyonyesha, na maji ya uti wa mgongo. Vitu hivi vikihusiana na mtu aliye na virusi, vinaweza kusambaza UKIMWI kwa mwingine.

(d) Taja njia nne za kuambukiza UKIMWI.

Njia ya kwanza ni kupitia tendo la ndoa bila kinga na mtu mwenye virusi. Njia ya pili ni kwa kutumia sindano au vifaa vya kutoboa mwili kwa kushirikiana. Njia ya tatu ni mama mwenye virusi kumwambukiza mtoto kupitia mimba, kujifungua au kunyonyesha. Njia ya nne ni kupokea damu au kiungo kilicho na virusi.

(e) Ni kwa vipi mazungumzo ya Mtu 1 na Mtu 2 yametajwa au kuharibu mazungumzo haya?

Mtu 1 na Mtu 2 waliharibu mazungumzo kwa kutokuwa makini na kuingilia kati bila nidhamu. Walitumia maneno ya mzaha, ulevi na matusi badala ya kushiriki mjadala wa maana. Badala ya kusaidia kujadili hatari za UKIMWI, wao walichochea vurugu na kuzorotesha mazungumzo.

10. Andika ufupisho wa habari uliyoisoma katika swali la 9 kwa kutumia maneno yasiyozidi mia mbili (200).

Habari iliyosomwa ilihusu mjadala wa kijamii ulioandaliwa na kiongozi wa kijiji kwa kushirikiana na wataalamu wa afya. Lengo lilikuwa kueleza kwa kina madhara na chanzo cha ugonjwa wa UKIMWI.

Katika mjadala huo, baadhi ya watu walijaribu kuharibu mazungumzo kwa ulevi na mzaha, lakini kiongozi aliingilia na kuendeleza mada.

Mtaalamu wa afya alieleza kwamba UKIMWI husababishwa na virusi vya HIV vinavyoshambulia chembe nyeupe za damu. Virusi hivi hupunguza kinga ya mwili na kufanya mtu kushindwa kupambana na maradhi. Aliainisha njia kuu za maambukizi ambazo ni ngono zembe, sindano, damu yenye virusi na mama kumwambukiza mtoto.

Aidha, alifafanua kuwa virusi hupatikana kwenye damu, shahawa, majimaji ya ukeni na maziwa ya mama. Alitoa msisitizo juu ya kuzuia maambukizi kwa kutumia kinga, kutotumia sindano kwa kushirikiana, na kuelimisha vijana kuhusu hatari ya tabia za ngono zisizo salama.

Kwa jumla, ujumbe mkuu wa mjadala huu ulikuwa kwamba UKIMWI ni ugonjwa hatari unaoweza kuzuilika kwa nidhamu, elimu na uadilifu katika maisha ya kila siku.

11. Andika insha yenye maneno yasiyopungua 250 na yasiyozidi 300 juu ya mada moja kati ya zifuatazo:
- (a) Ajali haina kinga (b) Umuhimu wa elimu ya ufundi nchini (c) Nafasi ya vijana katika maendeleo ya taifa (d) Ajali za barabarani.

Umuhimu wa Elimu ya Ufundi Nchini

Elimu ya ufundi ni msingi wa maendeleo ya taifa lolote. Kupitia elimu hii, wananchi hupata ujuzi wa vitendo unaowawezesha kutekeleza kazi mbalimbali zinazohusiana na maisha ya kila siku. Umuhimu wake nchini Tanzania ni mkubwa sana kwa sababu huchangia katika uchumi, ajira, na maendeleo ya kijamii.

Kwanza, elimu ya ufundi huchangia katika kukuza uchumi. Vijana wanaopata ujuzi wa kutengeneza mashine, vifaa vya umeme au kufanya useremala huongeza uzalishaji wa mali na kupunguza gharama za uagizaji wa bidhaa kutoka nje ya nchi. Hii huifanya Tanzania kujitegemea kiuchumi.

Pili, elimu ya ufundi hupunguza tatizo la ajira. Watu wanaopata elimu hii huwa na uwezo wa kujiajiri. Mfano, fundi umeme, fundi cherehani au fundi magari hujiiajiri na hata kuajiri wengine, hivyo kupunguza utegemezi wa serikali.

Tatu, elimu ya ufundi huendeleza teknolojia ya ndani. Kwa kupitia vijana wabunifu, taifa hupata mawazo mapya ya kubuni vifaa na mashine zinazolingana na mazingira ya Kitanzania.

Nne, elimu ya ufundi huboresha maisha ya wananchi. Kupitia ujuzi huu, huduma mbalimbali hupatikana kwa urahisi na kwa bei nafuu. Mfano, mafundi seremala hutengeneza samani bora zinazofaa maisha ya wananchi wa kawaida.

Kwa jumla, elimu ya ufundi ni nguzo ya maendeleo ya taifa. Serikali inapaswa kuwekeza zaidi katika vyuo vya ufundi, ili vijana wengi zaidi wapate ujuzi huu wa thamani kwa maendeleo ya taifa.

12. (a) Kwa kila sentensi onyesha Kiima na Kiarifu kwa kupigia mstari na kuandika K kwa Kiima na A kwa Kiarifu na taja aina za maneno yote kama yalivyotumika katika kila sentensi.

(i) **Juma** K amekunywa maji machafu mno A. Kiima: nomino (Juma), Kiarifu: kitenzi (amekunywa) + nomino (maji) + kivumishi (machafu) + kielezi (mno).

(ii) **Waliotolewa darasani wanafunzi** K wenye nguo chafu A. Kiima: nomino (wanafunzi), Kiarifu: kivumishi (wenye) + nomino (nguo) + kivumishi (chafu).

(iii) **Apandae taarab** K aingie sasa ukumbini A. Kiima: kitenzi (apandae) + nomino (taarab), Kiarifu: kitenzi (aingie) + kielezi (sasa) + nomino (ukumbini).

(iv) **Utoro** K ulimponza mwanafunzi mwaka jana A. Kiima: nomino (utoro), Kiarifu: kitenzi (ulimponza) + nomino (mwanafunzi) + nomino (mwaka) + kielezi cha wakati (jana).

(v) **Ajali ya treni Kilosa** K ilitusononesha mioyo A. Kiima: nomino (ajali ya treni Kilosa), Kiarifu: kitenzi (ilitusononesha) + nomino (mioyo).

(b) Sahihisha sentensi zifuatazo:

(i) Samaki hizi zimechina.

Sahihi: Samaki hawa wameoza.

(ii) Kilimo ndio uti wa mgongo wa uchumi wetu, kwa hiyo ni budi tukitilie mkazo.

Sahihi: Kilimo ndio uti wa mgongo wa uchumi wetu, kwa hiyo ni lazima tukitilie mkazo.

(iii) Nyinyi ote njooni hapa.

Sahihi: Nyinyi wote njooni hapa.

(iv) Mahakama imemtoa mtuhumiwa kutoka rumande kwa mzmana wa shilingi elfu tano.

Sahihi: Mahakama imemtoa mtuhumiwa kutoka rumande kwa dhamana ya shilingi elfu tano.